

עפרי אילני

1 תחילת 1950 חדרו עכברים למחסני בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים. סדק באחת הדלתות איפשר למי זיקים להיכנס לבניין, והם החלו לכרסם מספר לא מבוטל של ספרים ולאכול פתקאות וזהו. זו היתה יכולה להיות בעיה לוגיסטית פשוטה, מהסוג שספרנים מסוגלים להתמודד איתה. אלא שהספרייה, שכללה כמה נכסי צאן ברזל של הרוח היהודית, שכנה במובלעת הר הצורפים. המשמעות היתה שכל פעולה פשוטה שנדרשה בשטח הספרייה הצריכה תיאומים דיפלומטיים בדרגים גבוהים.

העיר ירושלים מלאה אנומליות, מוזריות ואקסטריות. הר הבית וכנסיית הקבר הן שתי דוגמאות ידועות לטריטוריות שמצויות במעמד משפטי סבוך ומורכב, שנוצר מתוקף מאות שנים של תהפוכות היסטוריות. הר הצופים הוא טריטוריה שוכה כיום לקצת פחות תשומת לב בהקשרים מסוג זה אבל כל הנוסעים לקמפוס המפורסם של האוניברסיטה העברית מבחינים בכך שהוא נערץ עמוק במזרח העיר, בסמוך לחומה. הוא מוקף בשכונה הפלסטינית עיסאווייה ומרוחק להחריד ממרכז העיר, ועוד יותר מהקמפוס השני בגבעת רם. הר הצופים הוא מובלעת מבוזרת, גם היום. לעובדה הגיאוגרפית הזאת יש הקשר היסטורי. במלחמת העצמאות נותק ההר מירושלים היהודית, ובכלל זה האוניברסיטה שעליו (שנפתחה ב-1925) ובית החולים הדסה. במשך המלחמה התנועה להר התאפשרה רק בשיירות. ב-13 באפריל 1948 לוחמים ערבים התקיפו את אחת השיירות, שכללה פרופסורים, סטודנטים וחוקרים רפואה. 78 מנוסעים נרצחו, ביניהם גם מנהל הדיסטריקט ד"ר חיים סיק. הטבח הוצג כפעולת תגמול על טבח דיר יאסין, שבוצע כמה ימים קודם לכן.

בהסכמי שביתת הנשק שאחרי המלחמה נקבע להר הצופים מעמד מיוחד: הוא הפך למובלעת מפורזת. השטח המצומצם כשלעצמו (פחות משני קמ"ר) היה נתון בפועל לשליטת האו"ם אך חולק לשלושה אזורים: ישראלי, ירדני וכיניהם שטח הפקר לישראל הותר לשלוח להר שיירות אספקה פעם בשבועיים, בתחילת השבוע הראשון והשלישי בכל חודש. אבל על השיירות האלה הוטלו פיקוח והגבלות חמורות, כי כל שינוי עשוי היה להיחשב להפרה של הסטטוס קוו. כמו כן הסכימו הצדדים שלא להניף בהר הצופים את דגלי האו"ם או כל סמל אחר של ריבונות.

ההיסטוריונית יפעת וייס הקדישה מחקר יסודי להיסטוריה של מובלעת הר הצופים בתקופה שבין 1948 ל-1967 (או כבשה ישראל את מזרח ירושלים, והר הצופים התמוזג בעיר – לפחות לכאורה). וייס עוסקת במשך שנים בהיסטוריה של האוניברסיטה העברית, ובנוסף כתבה בעבר על מרחבים גיאוגרפיים מצולקים כמו שכונת ואדי סאליב. הספר "ריבונות בועיר אנפין" משלב את שני כיווני המחקר האלה. זוהי מיקרו-היסטוריה – היסטוריה מפורטת מאוד של מקום מסוים אבל רווי במשמעויות.

לעיתים הפירוט הוא קיצוני. מלבד פרשת העיכורים בבית הספרים הלאומי, מוקדש דיון מפורט לתלבויות של החיות שנלכדו בגן החיות בהר הצופים. בעלי החיים – ביניהם אריה, נמר, צבוע, שני דובים סוריים, שני שרירים ותוכי – הובאו להר זמן לא רב לפני שהחלה המלחמה. עם פרוץ

צילום: Arkady Mazor/Shutterstock

ירושלים האחרת

יפעת וייס מקדישה מחקר יסודי להיסטוריה של המובלעת המפורזת בהר הצופים בין מלחמת העצמאות למלחמת ששת הימים, אבל המשמעויות הפוליטיות שעולות ממנה נותרות עמומות

הקרבות הם נקלעו לאש צולבת. חלקם נהרגו, ואת אלה ששרדו כמעט לא היה אפשר להאכיל. ההסכמות שהתקבלו במסגרת הפסקת האש איפשרו להעביר להר שלושה חמורים, שנועדו לשמש מזון לחיות הטרף. בהמשך, ב-1950, התאפשר להציל את החיות ולהעביר אותן למערב ירושלים, למה שיהפוך בהמשך לגן חיות התנ"כי. ויש עוד מקרים כאלה – הדליפה בגג של כנסיית אוגוסטה ויקטוריה בירושלים, שהסעירה את צמרת הדיפלומטיה הגרמנית; נפתולי העשבייה – האוסף הבוטני יקר הערך של הבוטנאי פרופ' אלכסנדר איג; גורלו של בית הקברות הבריטי של חללי מלחמת העולם הראשונה; ועוד. כל התקריות האלו מוצגות בהקפדה ובסגנון רחוק. יש גם אינספור שמות של אנשים שהיו מעורבים בהתרחשויות – דיפלומטים, פרופסורים, אנשי צבא ועוד. ועם זאת, הספר לא נועד סתם לרכז אוסף של אנקדוטות מתקופת הפירוק. כפי שעולה משמו, וייס רואה במובלעת הר הצופים מקרה המגלם משמעות פוליטית וחוקית רחבה יותר.

בהתאם להחלטת החלוקה בירושלים בכ"ל לותה היתה אמורה להיות שטח חסר ריבונות – "קורפוס ספרטוס" במושגי החוק הבינלאומי. אלא שהמלחמה בין ישראל לירדן טרפה את הקלפים וקבעה עובדות בשטח – תוכנית הבינאום נקברה תחת ההריסות ונגנזה בפועל. אמנם

הרעיון של בינאום ירושלים או חלקים ממנה (למשל, "האגן הקדוש" בעיר העתיקה) מבצבץ מדי פעם במסגרת יוזמות שלום אבל הוא נראה רחוק מאוד מהגשמה. ההסדר הייחודי של מובלעת הר הצופים היה לפיכך הניסיון העיקרי לממש בפועל משטר בינלאומי במסגרת הסכסוך, ואפשר ללמוד ממנו כמה לקחים – בעיקר על צורת הפעולה של ישראל.

לכאורה, בתקופה שלפני 1967 ישראל הכירה בקווי הפסקת האש. אבל בפועל, היא מתחה שוב ושוב את הגבולות וניסתה לבסס ריבונות על טריטוריות מעבר לגבול הבינלאומי המוסכם. המקרה של הר הצופים מדגים, לפי וייס, את הדפוס הזה. מצד אחד ישראל מנעה בתוקף כל התערבות בריבונות שלה, ומצד שני היא יישמה שליטה דה-פקטו בשטחים שבהם הריבונות שלה לא הוכרה באופן חוקי. היא פעלה בעקביות כדי להפוך את השליטה שלה בשטח המפורז לכדי תביעה לריבונות. זה התבטא במיוחד בשנים האחרונות לפני מלחמת ששת הימים, תקופה שבה ישראל הפרה בתכיפות הולכת וגדלה את האיסור על הנפת דגלים וסמלי ריבונות אחרים בהר הצופים.

לפי וייס, בצורת הפעולה של ישראל "נחשפת תפישת הריבונות הישראלית בהתגבשותה". כידוע, המדיניות הנקודתית הזאת הפכה לצורת פעולה רחבה הרבה יותר אחרי כיבוש השטחים ב-1967. צעד אחר צעד, ישראל פעלה ופועלת כדי להפוך שליטה בפועל, שאינה מוכרת על ידי החוק, לריבונות של ממש. אפשר לטעון שהר הצופים היה מעין שטח ניסוי לדפוס הפעולה הזה, שבימינו ישראל משתמשת בה בכ"ל וזכמה טריטוריות – משטח סי בגדה המערבית, דרך הר הבית ועד החרמון הסורי. אבל וייס אינה כותבת זאת במפורש, אם כי כלל היא לא מתייחסת להווה אלא מצטמצמת

לתקופת הזמן ולשטח התחום של המובלעת. תקופת מובלעת הר הצופים היא גם מעין מודל בלעת בהיסטוריה. הדיון בה הוא מתועד ומפורט מאוד, אך לא ברור מה השלכותיו של גג דולף באכסניא אוגוסטה ויקטוריה על המפעל הציוני. רוב האירועים המפורטים גם אינם נוגעים ממש לשאלה של תפישת הריבונות הישראלית, או נוגעים בה בעקיפין.

ההתמקדות הדקדנית בשדה מצומצם היא כמובן לגטימית בעבודה היסטורית. היסטוריוניות והיסטוריונים אמונים על העבר, או ליתר דיוק – על מה שאפשר לדעת על העבר אבל דווקא מכיוון שהספר מתמקד במיקרו, עולה השאלה מה המידע ברור שווייס לא בחרה במקרה באותה "ריבונות בועיר אנפין", ועם זאת ההבטחה לחשיפת תפישת הריבונות הישראלית מתממשת רק באופן חלקי, בכמה משפטים במבוא ובסיכום. בשאר הספר, היא נבלעת תחת הררי הפרטים. וכך לא תמיד ברור מה הספר מנסה בעצם לטעון.

הקושי הזה נעשה אקוטי יותר בימים אלה.

חבר היסטוריון אפיין בפניי לאחרונה את הבעיה שבה מצויים רבים מהעוסקים במקצוע הזה. לדבריו, אנחנו מנסים במאמץ רב לפענח את הלוגיקה של הפרויקט הציוני. אבל בינתיים המציאות טופחת על פנינו וייתכן שאנחנו מצויים בפרק חדש של הסיפור שיש לו היגיון אחר, מפיח הרבה יותר עוולות פעוטות ונבלעות תחת הפשעים עצומים הממדים שמתרחשים בימים אלה. העשייה ההיסטורית נדרשת לפיכך לחשוב מחדש על הרלוונטיות שלה. מחקרים המצטמצמים להבאת העבר כפי שהיה מתאימים לזמנים ניוונים יותר, שלצערי רנו אינם נראים באופק. ■

ריבונות בועיר אנפין

יפעת וייס
הוצאת מאגנס,
361 עמודים